

Judefrågan i Sovjetunionen

I princip är nationaliteterna i Sovjetunionen fria att använda sitt eget språk och att utveckla sin egen kultur. I sak är förhållandet ett annat. Att ryskan dominerar som språk är kanske ej så underligt. Men judarna i Sovjetunionen har behandlats annorlunda än andra folkgrupper. Deras kultur sammanhänger med deras religion, och detta är, som framgår av dr Laszlo Hámoris artikel, en del av bakgrunden till antisemitismen i Sovjetunionen. Stalin var på sin tid av allt att döma beredd att alldeles eliminera judarna, men hans efterträdare har gått försiktigare fram. Märkvärdigt nog har de emellertid inte accepterat den lösning, som man tycker skulle ha legat närmast till hands, nämligen att uppmuntra assimilering. En majoritet av judarna skulle förmodligen ha valt denna väg om den stått öppen, anser författaren.

År 1913 fick Stalin i uppdrag av Lenin att utarbeta grundprinciperna för partiets nationalitetspolitik. Uppsatsen, som med några ändringar godkändes av Lenin, upptogs bland den socialistiska revolutionens målsättningar. Vid grundandet av den första kommunistiska regeringen tilldelades sedan Stalin posten som folkkommisarie för nationalitetsfrågor, en post som han behöll till 1923.

Partiets principer beträffande nationaliteter utgick från att varje folkgrupp inom riket hade rätt att använda sitt eget språk, främja sin egen kultur och leva sitt eget liv. Dessutom fick ingen individ utsättas för diskriminering på grund av sin nationella tillhörighet. Dessa grundteser kodifierades i den sovjetiska författningen.

För att förverkliga nationalitetsprinciperna omorganiserade sovjetregimen det centralistiska tsarriket till en federalistisk stat. För närvarande består Sovjetunionen av femton delstater – sovjetrepubliker – som alla har egna lagstiftande organ, egna regeringar och egen administration. Varje sovjetrepublik har som officiellt språk det som talas av befolkningens majoritet, och skolundervisningen sker på detta språk. För att säkra de mindre folkgruppernas nationella rättigheter bildades inom sovjetrepublikerna vidare 20 autonoma republiker, 8 autonoma regioner och 10 nationella områden.

Unionens lagstiftande makt ligger hos högsta sovjet, som består av två kamrar: unionsovjet och nationalitetssovjet. Unionsovjets ledamöter väljs direkt av hela folket, nationalitetssovjets ledamöter väljs in-

om republiker och autonoma regioner. Till nationalitetssovjet väljer varje sovjetrepublik 32, varje autonom republik 11, varje autonom region 5 och varje nationellt område 1 medlem. Genom denna reglering har alla, även de minsta folkgrupperna, representanter i det högsta lagstiftande organet.

Det läggs stor vikt såväl från unionen som från de enstaka sovjetrepublikernas håll vid den kulturella utvecklingen av de olika nationalitetsgrupperna. All sorts diskriminering mot enstaka folkgrupper eller mot individer räknas som en kriminell handling och straffas enligt lagen.

Potemkin-kulisserna

Denna officiella skildring av Sovjetunionens nationalitetspolitik motsvarar inte verkligheten mer än resebyråbroschyrernas mångfärgade och retuscherade bilder av vissa badorter. Visst existerar de moderna hotellen, visst brukar solen skina över havet, men bakgårdarnas och gatornas smuts, vattnets nedsmutsning, lukten och bullret syns inte på bilden.

Visst har alla sovjetmedborgare rätt att använda sitt modersmål, men de som inte behärskar det ryska språket kan aldrig komma högre på social- och löneskalan än till kolchosbönder eller fabriksarbetare. Visst finns det skolor på alla nationalitets-språken, men ungdomar som inte klarar ryska blir aldrig utexaminerade från läroverk eller fackskolor. Röda arméns kommandospråk är ryska och det måste man kunna om man vill bli vicekorpral.

Sovjetrepublikernas maktbefogenheter

är ytterst begränsade. Deras regeringar och administrationer har som huvudsyfte att utföra befallningar som kommer på ryska från Moskva. För att kunna uppfylla dessa uppdrag placeras ryska och ukrainska experter och kontrollörer i sovjetrepublikernas städer, och fabriker där har ofta ryska och ukrainska direktörer, planerare, överingenjörer och bokhållare. Majoriteten av officerarna vid regementen med förläggning i sovjetrepublikerna består av ryssar och ukrainare.

I varje stad i de icke-ryska delarna av Sovjetunionen har det utbildats en rysk-ukrainsk elit, vars livsform och attityd liknar de europeiska officerarnas och tjänstemännens i kolonierna. I de baltiska länderna och Uzbekistan slår sig fler och fler ryska familjer ned, säkerligen inte utan Moskvans direktiv, och målet för denna invandring är självklart: russificeringen.

Det är sant att det publiceras många böcker och tidningar på nationaliteternas språk, men vad som står i dessa böcker är inte annat än propaganda för kommunismen och sovjetsystemet. De enstaka folkgruppernas historia, som lärs ut i skolorna, är en grov förfalskning och tjänar också som propaganda för det stora »broderfolket», ryssarna. Nationalhjälten som kämpade för sitt folks självständighet mot de ryska erövrarna stryks ur historien.

Last but not least, det kommunistiska partiet, det bestämmande och styrande organet i Sovjetunionen, är inte federalistiskt uppbyggt utan är helt och hållet centraliserat. Det finns inget kazakiskt, moldaviskt eller lettiskt parti, endast ett enda

stort och över hela unionen utsträckt partiorgan, Sovjetunionens kommunistiska parti.

Inom detta riksparti förverkligade redan Lenin den »demokratiska centralismen» som sedan fullbordades av Stalin: den högsta instansen bestämmer över de lägsta och den allra högsta, Politbyrån, över hela partiet. Att ryssar och ukrainare i Politbyrån lika väl som i centralkommittén är i överväldigande majoritet förklarar hur stort inflytande och insyn de lokala, distrikts- och regionala partiorganisationerna har i de icke-ryska sovjetrepublikerna.

Ett fungerande system

Man har all rätt att kritiskt betrakta den taskspelarkonst som Moskvas nationalitetspolitik i verkligheten är, men man måste samtidigt medge att sovjetledningen lyckats med den under femtio år. Det ser i alla fall så ut, om man betraktar det hela utifrån. Man hör aldrig talas om nationella oroligheter eller motsättningar, och allt vad man vet är att det i de europeiska icke-ryska sovjetrepublikerna pågår en tyst men seg strävan från befolkningens sida att motstå de russifierande tendenserna.

Det kan naturligtvis ligga så till att Moskva helt enkelt för framgången kan tacka den politiska polisen och dess hårda metoder. Det är dock troligt att de olika asiatiska folkgrupperna, som aldrig förut varit självständiga och vetat något om demokratiska rättigheter, nöjer sig med en egen flagga, rätten att bruka sitt eget modersmål, att ha egna skolor och dansgrupper – det är i alla fall mer än

dessa folkgrupper fick under den tsaristiska regimen.

Den sovjetiska nationalitetspolitiken, med sitt fernissade yttre, lämpar sig utomordentligt väl för propagandaändamål. Sovjetiska bokutställningar utomlands med böcker på en hel rad asiatiska språk brukar göra stort intryck, lika väl som gästuppträdande av färggrant klädda folkloristiska körer och danstrupper. Filmer och fotografier av högsta sovjets möte, dit asiatiska delegater tågar in i sina pittoreska huvudbonader, ger ett intryck av att i Sovjetunionen lever alla slags folk och raser i broderlig jämlikhet och lycka.

Skenet av vittgående federalism och nationell frihet skänker möjligheter för Sovjetunionen att överallt uppträda som vän och hjälpare för alla folk »nedtryckta av imperialistiska koloniserare och nykoloniserare».

De obekväma judarna

Den israeliska diplomaten Arie L. Eliav som under åren 1965–67 reste runt i Sovjetunionen och besökte de judiska församlingarna där, analyserar i sin nyligen, även på svenska, publicerade bok (Mellan hammaren och skäran, Tema Rabén & Sjögren) hur och varför judarnas situation har utvecklats i Sovjetunionen. Svaret på frågan varför judarna, som under Lenin erkändes som en av nationaliteterna, senare har blivit mer och mer utsatta för diskriminering, är invecklat.

Redan från början var den judiska folkgruppen ett problem, eftersom dess medlemmar levde spridda. Till skillnad

från andra nationaliteter hade judarna inte ett geografiskt bestämt område. Följaktligen var de judiska kulturinstitutionerna spridda i ett stort antal städer och det gjorde kontrollen av dem svårhanterlig.

Inte heller passade den judiska kulturen in i det föreskrivna mönstret. Judisk folklore var och är oskiljaktigt sammanflätad med religionen; att understödja eller bara tolerera den judiska folkkulturen betydde hjälp att upprätthålla den judiska religionen. Detta har verkligen inte varit sovjetledningens mening. Inställningen till judendomen har varit ännu mer negativ än mot andra trosbekännelser, då den judiska liturgin innehåller ständiga böner till Gud att låta judarna återvända till Jerusalem. Denna längtan till ett främmande land är en källa till illojalitet mot Sovjetunionen – enligt de sovjetiska ideologerna.

Alla dessa faktorer paras ihop med judefrågans sociala aspekter. Till skillnad från andra nationaliteter i Sovjetunionen saknas hos judarna en stor föga bildad massa på landsbygden. Majoriteten av judarna tillhörde de bättre utbildade stadsborna. Som Chrustjov förklarade för den franska socialistiska delegationen: judarnas högre utbildning och revolutionära iver kom till nytta i början för sovjetregimen, men senare, när en lämplig kader utbildats, blev judarna ovälkomna konkurrenter för de karriärtörstiga ryssarna och ukrainarna.

Stalin utnyttjade de stora utrensningarna i mitten av trettioalet också till en dellösning av judefrågan – den judiska kulturen eliminerades och de judiska in-

stitutionerna upplöstes. Att senare judarna förskönades från det öde, som drabbade Krim-tatarerna och Volgatyskarna, skedde endast därför att det skulle ha varit svårt att anklaga judarna för samarbete med nazi-tyskarna. Detta påstående har endast nyligen dykt upp mot sionisterna.

År 1948 grundades den självständiga judestaten Israel, och Kreml misstänkte att många av sovjetjudarna skulle ha hyst lojalitet mot den. Dessutom var 1948 året för det kalla krigets början, då järnridån föll. Stalins misstänksamhet mot sovjetjudar ökade, då många av dem hade familjemedlemmar i västvärlden och därmed bedömdes som »potentiella landsförrädare». År 1948 lät sovjetledningen upplösa även resterna av judarnas kulturinstitutioner.

Eliav är övertygad om att endast Stalins död räddade sovjetjudarna från svårartade kollektiva förföljelser. Arresteringen av de 12 judiska läkarna pekade på att Stalin beslöt sig för judeproblemetets lösning.

Varken in eller ut

Både Chrustjov och Bresnjev har fört en odeciderad judepolitik, växlande mellan hårdare tryck och små eftergifter. Det var en väg som stod öppen för judeproblemetets lösning – assimileringen. Majoriteten av sovjetjudarna angav ju ryskan som modersmål, och de flesta av dem fick aldrig judisk-nationell eller religiös uppfostran. Det skulle ha räckt om myndigheterna gett dem tillstånd att ändra nationaliteten i identitetspapperna, från judisk till rysk.

Troligen skulle majoriteten av sovjetjudarna ha valt denna utväg.

Emellertid har Kreml egendomliga teorier: barnen måste följa föräldrarnas nationalitet och ingen ändring får genomföras i identitetsböckerna. Det hjälper inte om någon växt upp i Moskva, gått i ryskspråkig skola och som andra språk behärskar ryska – om föräldrarna var uzbek, basjkirer eller vilken annan nationalitet som helst, är han eller hon inregistrerad som uzbek och basjkir. Sovjetjudar måste alltså bära allt det handikapp som deras härstamning medför, men de har inte möjlighet att vara judar, nationellt eller religiöst – de är berövade de rättigheter som andra nationaliteter i Sovjetunionen äger.

Under det tryck som de uppflammande antisionistiska kampanjerna efter sexdagarskriget orsakade har en del av sovjetjudarna brutit den försiktiga attityd som är tillrådlig för alla sovjetmedborgare. Med all sannolikhet har också Israels, med militära succéer ökade prestige spelat en roll. I varje fall har fler och fler sovjetjudar vågat protestera inför den internationella opinionen för sina mänskliga rättigheter – att få utvandra från »det socialistiska fosterlandet».

Protestaktionerna har inte minst tack vare sovjetmyndigheternas oskickliga åtgärder svällt till en internationell skandal, som sårar Sovjetunionens prestige på en särskilt känslig punkt – nationalitetspolitiken. Efter avslöjanden om att det förekommer diskriminering mot en folkgrupp,

att rastänkandet inte är främmande för sovjetledningen, att inte alla sovjetnationaliteter lever i broderlig vänskap med varandra, blir det svårare för Kreml att bibehålla den antikolonialistiska glorian. Därför kommer det så högljudda protester från Moskva mot alla beskyllningar om antisemitism i Sovjetunionen. Tom en sovjetgeneral av judisk börd skickades i paraduniform och med alla ordnar till Västeuropa för att bevisa hur bra judarna har det i sovjetriket.

Som ett bevis på Kremels judevänlighet har också några protesterande judar fått utresetillstånd. Dock är det ett farligt propagandatrick; det sprids naturligtvis snabbt rykten bland sovjetjudarna att de som vågar protestera får utresetillstånd, och de protesterandes antal kommer att öka.

Har sovjetledningen råd att låta tusentals eller tiotusentals judar utvandra till det »aggressiv-imperialistiska» och »nazivänliga-sionistiska» Israel? Det skapar prejudikat för medlemmar av andra nationaliteter – säkerligen finns i Sovjetunionen många balter, ungrare, rumäner, turkar, kurder och andra som har familjemedlemmar utanför Sovjetunionen. Eller skall man stoppa sovjetjudarnas protestaktioner med de gamla metoderna – med arresteringar och domar? Hur kan man då upprätthålla tesen att nationalitetsfrågan är löst i Sovjetunionen?

Moskvas dilemma i samband med judefrågan är synnerligen besvärande – judarna är ett ytterst obekvämt folkslag!